

**ІНСТРУКЦІЯ ПАНУ МАЗЕПІ,
ПОКОЙОВОМУ ЙОГО КОРОЛІВСЬКОЇ
МИЛОСТІ,
ЯКИЙ ЇДЕ ДО ПАНА ГЕТЬМАНА
ЗАПОРОЗЬКОГО,
НАДАНА У ВЕЛИКІЙ КОРОННІЙ
КАНЦЕЛЯРІЇ У ЛЬВОВІ ОСТАНЬОГО
ЧИСЛА БЕРЕЗНЯ 1663¹.**

(Публікація та переклад з польської Олександра Ляшева)

Отримавши копію розпорядження з канцелярії, а з ним привілей, булаву, хоругву, бубни та печатку пану гетьманові Запорозькому, як найшвидше поспішай до того пана гетьмана. Прибувши, зв'яжись з паном ловчим холмським, який проживає при панові гетьманові та Війську Запорозькому представляючи його королівську милість. І йому в усьому, відносно тієї інструкції, повідомляти будеш, контактуючи конфіденційно, і за спільною радою те все виконувати, що належить до виконання волі його королівської милості в нижче наведених пунктах.

1. Віддати разом з паном ловчим холмським (причому перше місце мати буде пан ловчий холмський) привілей, булаву, хоругву, бубни та печатку на гетьманство Запорозьке панові гетьманові. Від нього присягу згідно тієї, яка посилається клятва, прийняти. Наперед обом зконтактувати з паном гетьманом про час, місце та про звичай давні, якою традицією та порядком такі акти оформлювалися. Також необхідно зробити багато, щоб цей акт як найгарніше *et quam solenissime* був оформлений. Особливо, якщо те звичай та традиція тамтешня не заперечує, щоб той акт в церкві оформився, при службі Божій, яку б отець митрополит відправляв. Проповідник також аби з амвону промову навколо цього мав якусь пристойну *ad populum*, вихваляючи ласкавість та доброту його королівської милості. Та що ніде краще, ані під жодною протекцією бути не може народові слов'янському, як під монархом природженим. Може бути оказія прекрасної проповіді доброго проповіднику.

Якщо би також хотів приватно отримати ті відзнаки пан гетьман, в тому волю його виконати.

По виконанні тим акті передачі відзнак гетьманства і по прийнятті присяги, разом з паном ловчим холмським зконтактує пан Мазепа. І пана гетьмана Запорозького умовляти обоє будуть, щоб як найшвидше вислав сюди частину Війська Запорозького. Тобто аби *primis diebus* травня найдалі знаходилися ті війська під Тернополем. До якого часу його королівська милість сподівається, що під Баром і татари стануть (тут іншою рукою дописано «або будуть татари, або ні», а перший писар ту думку зі значком включення в основу, вписав так), а якби теж татари на той час і не стали, аби пан гетьман війська того частину на той же час, як говорилося, вислав не зволікаючи.

Військо те козацьке щоб було найкраще, бажає його королівська милість, тобто на конях добрих та з належним спорядженням. Тим свою зичливість пан гетьман засвідчить його королівській милості. І на інші заміри оглядатися не буде, бачачи те, і того розуміння будучи, що йому за нікого краще не буде, як за ласки його королівської милості. Сама доля його як вже розпочала, так і до кінця вознести може.

¹ Informatia panu Mazappie (31.03.1663) // Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, wyd. F. Kluczycki. Kraków, 1880. T. 1. Cz. 1. S. 214–222.

Ті причини того послання розповісти разом пану гетьманові, що його королівська милість найбільше чинить те для слави широкої. Аби те світ Польщі знав та неприятели його королівської милості, що має такого гетьмана і вірних собі підданих з козаків, які кожного часу за гідність його королівської милості готові голови свої класти.

2. Та розгнuzдана сваволя, яка посмакувала собі розбій та лінощі, розійтися з того злого Союзу не схоче так легко. І що вже не чинив король протягом двох років, щоб тих людей залучити на свій бік та потягнути їх до примирення з Річчю Посполитою. Нічого майже не роблячи, тільки постійно посольство за посольством відправляючи, даруючи мільйони, ласки та різні блага. Але то нічого не допомогло. В результаті, третя чверть року закінчується, як приїхав особисто в ті краї на те лише, аби тих людей міг благу загальному його королівська милість завоювати. То все даремно було. В підсумку, коли на те останнє Коло послав своїх послів його королівська милість з тим всім, що тільки до задоволення їх служити могло, і послав людей великих, ксьондза біскупа краківського, пана воєводу сандомирського, пана маршалка великого коронного, які у них в повазі і на яких надії всі мали, що могли щось добре зробити, проте злість їх такою великою була, що підпустити не хотіли тих його королівської милості послів. Тільки зле та безбожно лише для своєї користі виградали собі статті. Так багато недоречних та злосливих написали пунктів в тим своїм трактаті, що легко визнає пан гетьман і кожний бачить з самого трактату останнього Кола того. Яка ж завзятість тих людей була до руйнування до остатку Вітчизни. А ще, на більший жаль, сміють такі неправди поширювати, начебто їм не хочуть платити, що є так явно противною правді річчю, як бути найбільший фальш не може. Бо комісія, яка тут при його королівській милості засідає, нічого більшого не чинила почавши від 20 січня, тільки щоденні посольства до Кола їх, яке у отців Францисканців засідає, посилала. Нагадуючи аби до рахування приступали, аби реєстр подавали, аби гроші лічили. Проте вони нічого більше не бажали і не чинили. Тільки би ті шість тижнів, які собі було намітило хитро Коло Вольборське до підрахунку семи мільйонів, зтягнути. І не приступаючи до лічення грошей, з яким їх просили, а швидше до розірвання цілого з королем та Річчю Посполитою справи керували. Що з маніфесту до друку поданого і на всю Польщу проголошеного кожен вчитати може. Що жодної з його королівської милості, ані з комісії причини немає. Але з їх злості самої та упертості і підбурювання деяких злих, які безладною та засмученою хочуть бачити, і через те Вітчизну до погібелі остаточної хочуть привести.

З тих причин легко помітить пан гетьман Запорозький та вся старшина того війська, що з за тих злих людей його королівська милість зв'язані має руки до подання порятунку Україні та надання достатнього відпору неприятелям своїм. Бо поки того вужа за пазухою терпить, що нутроці його гризе, складно так розриватися, щоб і ті завірюхи внутрішні заспокоїти та порятунок Українним краям подати. Бо на обоє не вистачає короля. І любо за ласкою Божою знаходиться велика частина війська при королю у вірі та послуху перебуваючи. Ділити його проте не можна жодної мірою ані розривати, поки цілком заспокоєні не будуть ті замішання зовнішні.² Кидатися тоді приходиться його королівській милості до гасіння вогню того, який в укриття дому його власного закрився. І той погасивши, певно не зволікатиме і того чужого полум'я гасити. І що не є так *contempndae vires* того збунтованого війська, особливо коли так тісно в діянні з другим, ще свавільнішим, гіршим та отруйнішим Військом Литовським увійшло. Яке, аби тим більший мати привід та завісу так безобразного вчинку свого, вбивства гетьмана та підскарбія небіжчика, без сумніву до тих тулитися буде, як вже чинити мусить. З'єднана тоді обох тих військ сила легко трактована бути не може. Притому багато долучається до тієї внутрішньої сваволі тих, яких надії всіх в такій метушні та галасі порятунку втрачених або таких недостатків, яких ніколи не було, випливають. Тому легко багато людей до них прив'язатися може і тим більше зміцнити ту сваволю, що і самому монарху тяжко може бути.

Для того його королівська милість *mature iudicio et deliberatione*, з першими порадившись сенаторами, до таких дій кинутися мусив, яких йому вжити так велика

2 Так написав попередній писар, ймовірно через помилку, замість «замішання внутрішні», що очевидно мав на думці, як ясно виникає з наступного фрагменту.

і так явна потреба знищення держави наказує. Належить і те подати до відома пана гетьмана Запорозького, як до тієї сваволі мішаються особи сторонні, особливо цесаря християнського. Який, як тільки отримав відомість про благочестивий намір короля, що надумав за згодою цілої Речі Посполитої взяти наступником на державу того, якого б Річ Посполита вільними голосами дозволила прийняти за сина його королівської милості та майбутнього наступника, і бачачи, що жодної схильності як здавна, так і зараз до особи його та до цілого дому не мають ці народи, так зараз через підкуплених людей мішатися почав та турбувати справи цієї держави. Маючи підходящий інструмент, ту саму конфедерацію військову, старшини якої завоював симпатію та пообіцяв на кожні чверть року, допоки тривав би той Союз, давати між їх в півтора разу більше ста тисяч злотих. Як то вже видно, тих злих людей жодними добрими способами відвести та відлучити від того Союзу не вдасться, хіба коли будуть примушені. Бо кому те смакувати не буде брати щоразу великі побори, які так вже виснажили та понижили добра духовні та королівські, що вся та війна так великого їм не вчинила тягара. Цілі волості вже пустокою стоять від незносних та ніколи перед тим небачених тягарів. Рахунки того кожен легко порахувати може. Через ті два роки на саме утримання пішло 18(48) мільйонів, що взяло те військо, що заслуги їх втричі перевищує. Але тим насититись не можуть, самих приводів тільки шукають продовження того Союзу, в яким залишатися кожному і до смерті хотілося б. Жодне господарство тому таких збитків подолати не може, яких вони собі дозволяють. Тут розповісти не завадить, як сам маршалек зі старшиною на видатки військові, вино, пиятику та посольства в четверо більше ста тисяч витратили. Вистачити їм не можуть прибутки короля, які відняли, мита публічні та інші прибутки, що все за старшиною іде. Є самих ревізорів під дві тисячі, яким в розпорядження маєтки та фільварків дали. А як тим, з так милого буде хотітися злізти? Як повернутися до скудного життя тому, хто зараз таким великим паном є з чужого майна? Це все як найвиразніше та як найдокладніше пану гетьманові та старшині пояснити. Тим закінчивши ту розмову, що способом немає жодного заспокоєння тієї сваволі, хіба єдине показання сили короля. Якщо вона не буде заспокоєна, сподіватися трудно гетьману та старшині на допомогу в Україні. Проте, коли те зло заспокоїться, що скоро очікує його королівська милість, коли ж стільки сил ласкою Божою мати буде, що собі зрозуміють, що з монархом справи та цілою Річчю Посполитою. Тоді багато їх добровільно випишуться з того Союзу, як уже більше двадцяти хоругв *in partes* його королівській милості пішло. Стільки інших збирається, як про те дає знати маршалек великий коронний. З рештою, що тут є з цього боку Вісли, справитися можна та примусити до послуху його королівській милості. Ті ж, що на тому боці Вісли лишаються, коли лише до купи зберуться, оглянувши сили свої, що зменшилися, каються у своїй завзятості невдовзі будуть. Боятися будуть дахів будинків ображених великими збитками, щоб на них не падали та тіні своєї. До того, як завжди за гріхом кара Господня ходить, пустить Бог між ними великі недовіри, сварки, що не лише хоругва з хоругвою, а й саме товариство почне сторонитися та ділитися. Голів не мають до керування та військової справи, нестача артилерії, спорядження, піхоти. Чужоземці явно те висловлюють, що з ними триматися не хочуть і не будуть, коли ні для чого іншого зв'язалися з ними тільки аби отримати платню. Якою, коли вони зневажили, тримати вже з ними не хочуть, та присяглися ніколи не піднімати руки на монарха. Але для того всього потреба в відповідній королівській постаті для його королівської милості, щоб її слушно боятися могли та мали для чого. І така є, а не інша причина, коли для честі своєї, не лише зі своїми власними силами, але й з чужими стати хоче в очах тих людей. Що і пану гетьманові самому, якщо є доброзичливий (про що ніхто не сумнівається), в тім і Війську Запорозькому, спонуканням має бути, щоб для своєї власної потреби та безпеки допомогли як найшвидше тій справі.

І так, як дасть Бог його королівській милості втихомирити ту сваволу, в Україну всіма силами відправиться його королівська милість. І сам відвідати тих країв при тій оказії не упустисть, та покажеться підданим своїм ласкавим господарем та батьком. Перенесе всі війська за Дніпро, і там уже *belli sedem figere* того ж ще літа бажає, аби

також ті краї з того боку Дніпра який-небудь відпочинок могли мати. Проте ті всі задуми його королівської милості гальмуватися (як то вже не раз бувало) мусять поки триває конфедерація та Союз.

Віддавши при тому пану гетьманові друковану маніфестацію та універсал комісії. Також універсал його королівської милості, яким його королівська милість приймати заслуги всіх людей закликає, а то на спростування фальшивих відомостей, які просто короля та комісію показують наче його королівська милість забороняв платню війську тому, що так далеко від намірів його королівської милості, як ще далі від правди.

А розповівши те все пану гетьманові, вимагати від нього будуть, щоб як найшвидше з виправовою Війська Запорозького до боку його королівської милості квапився, хоча б в кількості десяти тисяч. Були б лише люди на добрих конях та при зброї. Та старшина вірна і доброзичлива його королівській милості вислана була б, яка між ними порядок та справу добра тримала. Особливо його королівська милість бажала б тут мати Гуляницького з причин названих усно пану Мазепі, які розповість пану ловчому холмському та пану гетьманові.

З тими людьми пан ловчий вибереться та їх збере до боку його королівської милості, даючи знати поперед себе, як тільки рушить. Час, як говорилося, найдальший *primis diebus* травня під Тернополем має намір його королівська милість. І вже то остання його королівської милості є вимога. На інше нехай не звертає пан гетьман Запорозький, маючи то собі вже для дальшого. Хіба б *in contrarium* від його королівської милості до того ж пана гетьмана Запорозького та пана ловчого дійшли розпорядження, яких досі мати не буде, ті за чіткі та останні мати повинен, та виконувати волю його королівської милості. В чому його обоє зобов'яжуть тими повинностями, в яких вірний підданий та добрий слуга відносно доброзичливого короля знатися повинен.

Про Дедеш Агу, який тут довго мешкав, з чим є та як відправлений до Кримського хана, також розкажуть обоє пану гетьманові Запорозькому. Тож і надію ту, яку вчинив той же ж Дедеш Ага швидкими та вчасними підкріпленнями кримськими, які безсумнівно *constabunt* з тих татар, яких при собі має пан гетьман Запорозький, через що Україна від тягарів звільниться.³

Тим часом пан гетьман, щоб яка сваволя та бунти не виникали по волостях у той час, коли звідси відсунуться татари, які до цього часу безпеку його захищали, бажав його королівська милість, аби в поле вийшов, як би можна було війська повернувши до Києва, було б тільки те по силах. А хоча б теж якоюсь блокадою подальшою зайнявся. До того часу поки тут не розправилися з тим Союзом, та не стали виведені там війська, щоб з паном гетьманом, який в готовності є (не)⁴ з'єднатися. Йому то хвалебне буде, коли не від бездіяльності свій уряд гетьманський розпочне та безпечності служить особи його, коли з військом з волості вийде, заняття йому знайшовши. Про що серйозно з ним зноситися будуть та його наміри достатньо зрозумівши, до відома його королівської милості донесуть.

Якщо ще до того часу Самченко з тамтешніми задніпровськими людьми, достатньо не схилився до послуху та віри його королівській милості, старання всякого не залишає пан гетьман Запорозький до привернення тієї людини *ad partes* його королівській милості. Заради того, якщо то буде допомогати пану гетьману Запорозькому, з листом до нього від його королівської милості поїде пан Мазепа, та універсали до всіх тамтешніх міст віддасть, в яких його королівська милість ласкавість їм королівську оголошує.

До запорожців також документ до рук того ж пана Мазепа віддається з канцелярії, аби, коли буде на те думка пана гетьмана, той же ж пан Мазепа туди їхав. Та ласкою його королівської милості укріпив тих людей, відводячи їх від тої неслухної та недоречної протекції царя московського. Що віддається на розсуд пана гетьмана Запорозького, куди хоче повернути пана Мазепу, чи до Самченка за Дніпро, чи на Запоріжжя до тамошніх козаків. Дається тому до обох тих місць документ до рук пана Мазепа.

На переговори московські мало надії покладає його королівська милість, бо ті

3 При цьому фрагменті іншою рукою записано наступне: «треба їм дати копію інструкції». Ймовірно Дедеш Ага мав таку з королівської канцелярії, коли їхав до хана.

4 Слово «не» тут є, очевидно, тільки неточністю, яка сталася через неувагу.

люди, знаючі наші заворушення домашні, на них більше покладаються аніж на власні сили свої. Не бачить його королівська милість швидшого способу до заспокоєння з тим неприятелем, як по заспокоєнню тих заворушень. Коли в своєму домі стане спокійно та сили з'єднаються, одразу той неприятель спуститься з верху своїх думок, тими нашими замішаннями натхненний. Ті послы, що є тут, дуже обережно ведуть переговори. Хочуть виторгувати у короля Сіверське князівство та Смоленськ і так удають, що більшого дозволу не мають на укладання миру. Посилаючись у кінець на комісарів царських, які лишаються в Смоленську. Швидко тому вони будуть відправлені без результату.

Дуже королю лишається сила турецька на ту кампанію виставлена, яка куди заміряється, важко ще знати. Проте те розповівши пану гетьманові, що як венеційці, так і цесар християнський вже майже є згодні укласти свої угоди з турками. Венеційці перемир'я до 15 років роблять, за що дають три мільйони. Цесар також усіх способів шукає, щоб війни unikнути. Щоб та сила вся не попрямувала сюди, завчасно монарху та пану гетьманові і з цього боку про те думати треба, відвертаючи всілякими способами від того народу схильність до бусурманських протекцій. З свого також боку його королівська милість чинити буде, що монарху християнському в такому разі належить. Бога заступником беручи на допомогу проти тієї навальності, якби (чого бережи Боже) тут навалити мала. В чому самого пана гетьмана Запорозького думку, іменем його королівської милості, вимагати будуть. Яким би способом тому неприятелю запобігти та заслонитися від нього. Це все як найстаранніше, як найдокладніше роз'яснити обоє та до результату привести будуть намагатися, даючи знати через пошту, що з паном гетьманом укладуть.

(Три аркуші, на яких це написано, складені були в четверо впоперек так, як складали продовгуваті сувої, в яких часто папери в архівах в'яжуть. На зовнішній стороні написано:

Інструкція пану Мазепі покойовому його королівської милості дана до пана гетьмана Запорозького, до пана Тетері, відвозячи йому відзнаки на гетьманство і про підкріплення проти Союзу вимагаючи, 1663»)

Ляшев Олександр Вікторович – член Національної спілки краєзнавців України, дослідник історії с. Роїща на Чернігівщині.

Чернігівська обл., Козелецький р-н, смт Десна, Рибалка, 3/68. Тел. 063 1291451.

Lyashev Alexander Viktorovich – member of the National Union of local historians of Ukraine, researcher of the history of village Royishce in the Chernihiv region.

Chernihiv region, Kozelets district, village Desna, Ryblka str., 3/68. Tel. 0631291451.

Дата подання: 6 серпня 2019 р.